

تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی / فرهنگی و اثربخشی آموزشی معلمان (مطالعه موردی: دبیران دبیرستان‌های شهر سنندج)

جمال محمدی^۱

عضو هیئت علمی دانشگاه کردستان

فردین محمدی

دانشجوی کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی

زهرالسادات سلیمان‌زاده

کارشناس ارشد مدیریت منابع انسانی دانشگاه تهران

دریافت: ۱۹/۱۲/۱۴ پذیرش: ۹۰/۲/۱۲

مطالعات جامعه‌شناختی

(علمی - پژوهشی)

۱۹(۱): ۲۲۱-۱۸۷

شاپا ۲۸۰۹-۱۰۱۰

نمایه در ISC

چکیده

پژوهش حاضر تلاشی است برای تبیین رابطه اثربخشی آموزشی معلمان با سرمایه اجتماعی/فرهنگی آنان. به بیان دیگر، این پژوهش قصد دارد پدیده اثربخشی آموزشی را در ارتباط با متغیرهای اجتماعی و به‌مثابه امری اجتماعی مطالعه کند. لذا پرسش‌های محوری آن، حول این مسئله اصلی صورت‌بندی شده‌اند که تعامل بین فضای اجتماعی و میدان آموزشی چگونه است و معلمان چگونه به تناسب سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، هنجارهای همیاری و شبکه‌های روابط اجتماعی) و سرمایه فرهنگی‌شان (تجسم‌یافته و عینیت‌یافته و نهادی‌شده)، در میدان آموزشی ایفای نقش می‌کنند. چارچوب مفهومی و نظری پژوهش، از نظریه‌های بوردیو و کلمن و پاتنام استخراج شده است. جامعه آماری تحقیق شامل دبیران مقطع متوسطه آموزش و پرورش ناحیه ۱ و ۲ شهر سنندج، در سال تحصیلی ۸۹-۹۰ بود که کلاً ۱۲۶۲ نفر بودند و با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبی، ۳۰۰ نفر از آن‌ها انتخاب شدند. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که از میان تمام شاخص‌های هر دو متغیر سرمایه اجتماعی و فرهنگی، شاخص همیاری اجتماعی دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی و ضریب تعیین با اثربخشی آموزشی معلمان است. درخصوص رابطه اثربخشی آموزشی با شاخص‌های سرمایه فرهنگی، نتایج نشان می‌دهد که با توجه به مقادیر ضریب هم‌بستگی، از میان این شاخص‌ها، شاخص «هبتاس فرهنگی» دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی با اثربخشی آموزشی است و بعد از آن، شاخص سرمایه فرهنگی نهادی قرار دارد. نتایج تحقیق در کل گویای آن است که در میدان آموزشی، معلمان که دارای سرمایه فرهنگی و اجتماعی بیشتری هستند، اثربخشی آموزشی بیشتری نیز دارند. در نتیجه برای دستیابی به اثربخشی آموزشی، فقط توجه به ویژگی‌های فردی (مهارت، دانش، توانایی‌ها و استعدادها) کافی نیست؛ بلکه تلاش برای تغییر و بهبود وضعیت‌های عینی اجتماعی و فرهنگی نیز ضرورت دارد.

واژه‌های کلیدی: اثربخشی آموزشی، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، میدان آموزشی، همیاری اجتماعی، هبتاس فرهنگی، اعتماد اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی.

^۱. پست الکترونیک نویسنده رابط: M.jamal8@gmail.com

مقدمه و طرح مسئله

مسئله اصلی پژوهش حاضر، تبیین پدیده اثربخشی آموزشی^۱ معلمان به‌مثابه امری اجتماعی است. اگر این فرض رایج را بپذیریم که کارکرد نهاد آموزش و پرورش، جامعه‌پذیرکردن افراد، انتقال میراث فرهنگی جامعه به نسل‌های نوظهور و ایجاد تغییرات مطلوب در نگرش‌ها و رفتارهای آدمیان است (درسلر و ویلیس، ۱۳۸۸: ۳۸۹)، آنگاه این پرسش مطرح می‌شود که آموزش و پرورش این رسالت را در چه بافت، زمینه یا فضای اجتماعی به‌انجام می‌رساند. تعامل بین «میدان آموزشی»^۲ و فضای اجتماعی چگونه است؟ متصدیان تعلیم و تربیت چگونه به فراخور سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی‌شان، در میدان آموزشی ایفای نقش کرده و با هم رقابت می‌کنند؟ تبیین سازوکارهای تأثیرپذیری میدان آموزشی از نوع و میزان سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت، از آن‌حیث واجد اهمیت است که امروزه نهاد آموزش و پرورش یکی از عوامل اصلی توسعه و تغییرات اجتماعی/سیاسی یا بالعکس، بازتولیدگر وضع موجود است. بنابراین، پژوهش حاضر می‌کوشد با بررسی رابطه سرمایه اجتماعی/فرهنگی معلمان با اثربخشی آموزشی آنان، گامی در جهت تبیین تعامل دیالکتیکی فضای اجتماعی و میدان آموزشی بردارد. بر این اساس، اثربخشی آموزشی که پدیده‌ای درون‌سازمانی است و در میدان آموزشی شکل می‌گیرد، از فضای اجتماعی که متشکل از ساختارها و امکان‌ها و سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی است، تأثیر می‌پذیرد. با این وصف، مطالعه اثربخشی آموزشی به‌مثابه امری اجتماعی، نخست مستلزم تعریف این مقوله در چارچوب خود نظام آموزشی است. به‌طور کلی، یکی از محوری‌ترین شیوه‌های دستیابی نظام‌های آموزشی به اهدافی که از پیش، در قالب قوانین و آیین‌نامه و بخش‌نامه‌ها تدوین کرده‌اند، تقویت میزان اثربخشی آموزشی معلمان است. معلمان در نهاد آموزش و پرورش، از جمله عوامل اصلی تحقق بخشی اهداف آن نهاد هستند؛ اما این نقش آن‌ها، منوط به اثربخشی عملکردشان است. آن‌ها زمانی می‌توانند اهداف نهاد آموزش و پرورش را تحقق بخشند که عملکردشان واجد اثربخشی باشد (امین‌فر و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۱). اثربخشی یعنی انجام‌دادن وظایف و فعالیت‌های مناسب، در جهت نیل به اهداف. سازمانی اثربخش است که به اهداف یا نتایج خود نائل آید (دراکر پ.، به نقل از: گرجی، ۱۳۸۷:

1. educational efficacy

2. educational field

۳). به بیان دیگر، اثربخشی عبارت است از درجه همخوانی نتایج به دست آمده از عملکرد سازمان با نتایج مورد نظر سازمان (هوی و میسکل، به نقل از: بهرنگی و طباطبایی، ۱۳۸۸: ۷۱). بدین سان، اثربخشی آموزشی نیز به معنای دستیابی به اهداف آموزشی از پیش تعیین شده است (صادقی، ۱۳۸۲: ۲۲). بنابراین تشخیص اهداف آموزش و پرورش، اصلی‌ترین پیش شرط درک اثربخشی آموزشی معلمان است. اهدافی همچون پرورش روحیه مسئولیت‌پذیری و مشارکت اجتماعی، تقویت تعقل و تفکر، تقویت روحیه حقیقت‌جویی، ایجاد روحیه انتقادی و انتقادپذیری و نیز پرورش روحیه نظم در روابط گروهی، از جمله اهداف اساسی وزارت آموزش و پرورش در کشور ما هستند (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۹: ۱۴). لذا یکی از ملاک‌های ارزیابی اثربخشی آموزشی، سنجش عملکرد معلمان براساس اهداف آموزشی از پیش تعیین شده است (سلطانی، ۱۳۸۶: ۱۷۹). به بیان دیگر، شاخص‌های اثربخشی آموزشی معلمان بایستی هماهنگ با اهداف نظام آموزش و پرورش باشد. شاخص‌هایی که محققانی چون راجر اسمیت برای متغیر اثربخشی آموزشی در نظر گرفته‌اند، سنخیت بسیاری با اهداف نظام آموزشی در کشور ما دارند: شاخص‌هایی نظیر مشارکت فعال دانش‌آموزان در کلاس درس، انجام تحقیق و کنفرانس به وسیله دانش‌آموزان، ایجاد یادگیری در دانش‌آموزان و کسب نمره قابل قبول در امتحانات، انتقادکردن و سؤال پرسیدن از معلم، انجام کار گروهی و رعایت نظم در کلاس درس (اسمیت، ۱۳۸۶: ۱۶۵).

قصد اصلی این پژوهش، مطالعه و تبیین این مسئله است که اثربخشی آموزشی معلمان (که بر مبنای اهداف و شاخص‌های نظام آموزشی جامعه ما تعریف نظری و عملیاتی خواهد شد)، به چه میزان از سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی آنان تأثیر می‌پذیرد. تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی و فرهنگی افراد در جامعه، از آن جهت واجد ضرورت است که به درک این مطلب که چگونه عناصر اجتماعی می‌توانند عملکرد افراد را در جهت دستیابی به اهداف متفاوت تقویت نمایند، کمک می‌کند (لین و جونموسون، ۲۰۰۷: ۳۳۱). سرمایه اجتماعی، انباشت منابع بالفعل و بالقوه‌ای است که به داشتن شبکه‌ای نسبتاً پایدار از روابط نهادینه شده آشنایی متقابل مربوط می‌شود (بورديو، ۱۹۸۶: ۴۹). به بیان دیگر، سرمایه اجتماعی برآیند روابط میان افراد، گروه‌ها و اجتماع است که اعتماد می‌آفریند و این روابط و اعتماد در جای خود، کنش جمعی را در رسیدن به هدف یا اهداف جمعی یاری می‌رساند. سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی است که درست به سبب مولدبودنش، دستیابی به اهداف معینی را امکان‌پذیر می‌سازد و به کنشگر امکان

می‌دهد به منافع خود دست یابد (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲). سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی را که می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشند، دربر می‌گیرد (پاتنام، ۱۳۷۹: ۲۸۵). سرمایه فرهنگی نیز دربرگیرنده تمایلات پایدار فرد است؛ یعنی گرایش‌ها و عاداتی که طی فرایند جامعه‌پذیری حاصل می‌شوند. این نوع سرمایه همچنین کالاهای فرهنگی، مهارت‌ها و انواع دانش مشروعه را شامل می‌شود (بورديو، ۱۹۸۶: ۴۷). بر مبنای تعریف دیگری، سرمایه فرهنگی به سه نوع تقسیم می‌شود: ۱. سرمایه فرهنگی تجسم‌یافته^۱ که به واسطه تلاش، تجربه و استعداد فرد حاصل می‌شود و با مرگ دارنده آن از بین می‌رود و نمی‌توان آن را به دیگران انتقال داد؛ ۲. سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته^۲ که عبارت است از میراث‌های فرهنگی مانند آثار هنری، فناوری ماشینی و قوانین علمی که به صورت کتب، اسناد و اشیا در تملک اختصاصی افراد و خانواده‌هاست و قابلیت انتقال به دیگران را دارد؛ ۳. سرمایه فرهنگی نهادی‌شده^۳ که به کمک ضوابط اجتماعی و با ایجاد عناوین معتبر برای افراد، موقعیت کسب می‌کند؛ مانند مدرک تحصیلی و تصدیق حرفه و کار (بورديو، ۱۹۸۶: ۴۷ تا ۴۹).

این پرسش که کم و کیف اثربخشی آموزشی معلمان، تا چه اندازه تحت تأثیر عواملی چون اعتماد اجتماعی، هنجارهای همیاری، شبکه‌های روابط اجتماعی، مهارت‌ها، مصرف کالاهای فرهنگی و هیتاس فرهنگی است، پرسش اساسی تحقیق حاضر است. در اینجا فرض بر این است که اثربخشی آموزشی، در خلأ اتفاق نمی‌افتد و مهارتی ذاتی در درون معلم نیست؛ بلکه در فضایی اجتماعی/نمادین شکل می‌گیرد. معلم اثربخش موجودی انتزاعی نیست که در هر فضای آموزشی و به‌رغم همه‌چیز، واجد کارایی و تأثیرگذاری باشد. معلم در میدانی آموزشی فعالیت می‌کند که قواعد و امکانات و ساختارهای عینی آن، تلاش‌های او را متأثر و محدود می‌سازند و خود این میدان آموزشی، تعاملی دیالکتیکی با فضای اجتماعی یا با دیگر میدان‌های موجود در جامعه دارد. بر این اساس، کوشش پژوهش حاضر تبیین پدیده اثربخشی آموزشی (که اساساً امری درون‌سازمانی و مربوط به میدان آموزش است) به‌مثابه امری اجتماعی است؛ یعنی امری که در تعامل با سازوکارهای اجتماعی/فرهنگی بیرون از میدان آموزشی شکل می‌گیرد.

^۱. embodied cultural capital

^۲. objectified cultural capital

^۳. institutionalized cultural capital

پیشینه موضوع

تحقیقاتی که در حوزه جامعه‌شناسی آموزش و پرورش به مطالعه تعامل فضا‌های اجتماعی و میدان آموزشی پرداخته‌اند، بسیارند؛ اما تعداد آن‌هایی که به‌طور مشخص، اثربخشی آموزشی را به‌مثابه پدیده‌ای اجتماعی بررسی کرده باشند، دست‌کم در داخل کشور زیاد نیستند. در اینجا به چند مورد از پژوهش‌هایی که قرابت موضوعی و مفهومی نظری با تحقیق حاضر دارند، اشاره می‌شود.

نتایج تحقیق جیمز کلمن در دهه ۱۹۸۰، در مورد مقایسه یادگیری در مدارس دولتی و مدارس خصوصی نشان داد که مهم‌ترین عامل در این زمینه، تأثیر هنجارهای اجتماعی (سرمایه اجتماعی) بر والدین و شاگردان است. از دید او، اجتماعات مهم‌ترین منبع سرمایه اجتماعی هستند و می‌توانند مقداری از تأثیر عقب‌ماندگی اجتماعی و اقتصادی خانواده را جبران نمایند (فیلد، ۱۳۸۸: ۴۱). اندرسون (۱۳۷۷) در اثرش *افزایش/ اثربخشی معلمان در فرایند تدریس*، به بررسی اثربخشی معلمان و عوامل مؤثر بر آن پرداخته است. او اثربخشی را دستیابی به اهداف خاص تعریف می‌کند و عواملی چون افزایش حقوق، افزایش دانش و مهارت‌های معلمان از طریق دوره‌های کارآموزی قبل از خدمت و ضمن خدمت را سبب تقویت اثربخشی آموزشی می‌داند. در تحقیقی دیگر، وندی استون و همکارانش در پژوهشی با عنوان «سرمایه اجتماعی در کار» (۲۰۰۱)، تأثیر سرمایه اجتماعی در بازار کار را در استرالیا بررسی نمودند. آن‌ها در بخش نظری تحقیق، از نظریات رابرت پاتنام بهره بردند و در بخش عملی نیز از روش تحقیق کمی استفاده نمودند. حجم نمونه آن‌ها ۱۵۰۰ نفر بود و روش نمونه‌گیری آن‌ها نیز نمونه‌گیری تصادفی ساده بود. نتایج تحقیق بیانگر آن بود که بین سرمایه اجتماعی و موفقیت در بازار کار رابطه وجود دارد. به‌عبارت‌دیگر، شبکه‌های ارتباطی در موفقیت کاری مؤثر هستند و هر اندازه افراد در بازار، شبکه‌های ارتباطی گسترده‌تری داشته باشند، موفقیت بیشتری کسب می‌کنند (استون، ۲۰۰۱: ۲۴). همچنین، نتایج پژوهش لوسیا ترامونت و داگلاس ویلیمز با عنوان «سرمایه فرهنگی و تأثیر آن بر پیامدهای تحصیلی» (۲۰۰۹)، نشانگر آن است که میان سرمایه فرهنگی والدین و عملکرد تحصیلی فرزندانشان رابطه وجود دارد: هر اندازه سرمایه فرهنگی والدین بیشتر، فرزندان در تحصیل عملکرد بهتری خواهند داشت. دیگر نتیجه تحقیق آن بود که سرمایه

فرهنگی پویا نسبت به سرمایه فرهنگی ایستا، تأثیر بیشتری بر عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دارد.

حقیقتیان و همکارانش در پژوهشی با عنوان «تأثیر سرمایه اجتماعی بر فعالیت شغلی دبیران مقطع متوسطه شهر اصفهان» (۱۳۸۷)، با استفاده از آرا پاتنام و کلمن، در ابتدا به سنجش میزان سرمایه اجتماعی در میان دبیران رسمی شهرستان اصفهان پرداختند. سپس، چگونگی رابطه و تأثیر سرمایه اجتماعی معلمان و فعالیت شغلی آنان را بررسی نمودند. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در این تحقیق عبارت بودند از: کیفیت روابط (اعتمادورزی) و کمیت روابط (عضویت‌های گروهی و انجمنی). تحقیق آن‌ها از نوع پیمایشی بود و از ابراز پرسش‌نامه جهت گردآوری داده‌ها استفاده نمودند. جامعه آماری این تحقیق، شامل ۵۴۴۳ نفر از دبیران زن و مرد شهرستان اصفهان، در سال تحصیلی ۸۶-۱۳۸۵ بود که با استفاده از فرمول کوکران، ۳۲۹ نفر از آن‌ها به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شدند. نتایج تحقیق بیانگر آن بود که بین سرمایه اجتماعی و ابعاد فعالیت شغلی معلمان، رابطه معنادار وجود دارد (حقیقتیان و همکاران، ۱۳۸۷).

چارچوب نظری

تبیین تعامل بین فضای اجتماعی/نمادین و میدان آموزشی یا تحلیل تأثیر سازوکارها و وضعیت‌های عینی اجتماعی و فرهنگی، بر فرم و محتوای کنش‌ها و فعالیت‌های معطوف به تعلیم و تربیت، دغدغه رویکردهایی نظری بوده است که در نیمه دوم قرن بیستم کوشیده‌اند کل جریان تعلیم و تربیت را همچون امری اجتماعی (یعنی به‌مثابه پدیده‌ای که در دل وضعیت‌های عینی اجتماعی شکل می‌گیرد و پیوندی ناگسستنی با روابط و مناسبات قدرت و ساختارهای سلطه و توزیع ثروت دارد) مطالعه کنند. در تحقیق حاضر، برای ایضاح نظری وجوه گوناگون این موضوع، منظومه یا برساختی نظری از آرا پیر بوردیو، جیمز کلمن و رابرت پاتنام (با محوریت دیدگاه بوردیو) صورت‌بندی شده است.

پیر بوردیو در جریان تلاش بی‌وقفه‌اش برای غلبه بر دوگرایی‌هایی چون ذهن‌گرایی/عین‌گرایی و ساختار/عاملیت، دست به ابداع مفاهیمی مثل «میدان»، «هیبیتاس»، «سرمایه» و «ذائقه» زد. طرح چنین مفاهیمی در جهت تحلیل این مسئله بود که ساختارهای نابرابر سلطه و ثروت، چگونه به میانجی فرهنگ و کنش‌های فردی و جمعی کنشگران بازتولید

می‌شود. از دید او، کنش محصول رابطه‌ای گنگ و دوپهلو بین هبیتاس و میدان است؛ یعنی از رابطه بین تمایلات شخصی فرد (هبیتاس) و جایگاه او در میدان (سرمایه) ناشی می‌شود. به بیان دیگر، کنش‌ها صرفاً نتیجه هبیتاس فرد نیستند؛ بلکه نتیجه رابطه بین هبیتاس شخص با وضعیت فعلی او هستند (گرنفل، ۱۳۸۹: ۱۰۷).

جامعه مجموعه‌ای از میدان‌های اجتماعی است. هر میدان، قوانین و منطق عمل خاص خود را دارد و عاملان اجتماعی با توجه به سرمایه‌هایی که در تملک دارند، در جایگاه‌های معینی در میدان قرار می‌گیرند، برای بهبود جایگاه خود، مدبرانه برنامه‌ریزی می‌کنند و جهت افزودن سرمایه و دستیابی به اهداف مورد نظر آن میدان، به صورت فردی و جمعی به رقابت می‌پردازند. آنچه کنشگران را در دستیابی به اهداف میدان یا افزودن سرمایه یاری می‌رساند و نتیجه رقابت را تعیین می‌نماید، عبارت است از: حجم، ترکیب و مقدار سرمایه‌ای که کنشگران در تملک دارند. به بیان دیگر، کنشگرانی که سرمایه کلی بیشتری در اختیار داشته باشند، در زمینه دستیابی به اهداف مورد نظر آن میدان یا افزودن سرمایه موفق‌تر خواهند بود (گرنفل، ۱۳۸۹: ۱۵۳ تا ۱۶۹).

در جامعه میدان‌های متعددی وجود دارد؛ مانند میدان قدرت، میدان اقتصاد، میدان آموزشی، میدان هنر و ... هر یک از این میدان‌ها، وضعیت متفاوت و خاص خود را دارند؛ زیرا متغیرهای فرهنگی وزن‌های متفاوتی دارند. مثلاً سرمایه فرهنگی در میدان آموزشی، بسیار مهم‌تر از سرمایه اقتصادی است. افزون‌براین، میدان‌های اجتماعی بزرگ می‌توانند به زیرمیدان‌ها یا میدان‌های کوچک‌تر تقسیم شوند. این زیرمیدان‌ها علاوه بر آنکه از قواعد عمومی حاکم بر میدان اصلی خود متابعت می‌کنند، منطق، قواعد و قوانین خاص خود را نیز دارند. یکی از میادین اجتماعی، میدان آموزشی است که عاملان اجتماعی در آن، برای دستیابی به اهداف آموزشی و افزودن سرمایه به رقابت می‌پردازند. در میدان آموزشی سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی، نسبت به سایر سرمایه‌ها از اهمیت و وزن بیشتری برخوردار هستند (گرنفل، ۱۳۸۹: ۳۴۴).

میدان آموزشی را می‌توان به زیرمیدان‌هایی مانند میدان آموزشی دانشگاهی و میدان آموزشی مدارس تقسیم‌بندی کرد. در میدان آموزشی مدارس، معلمان در مقام عاملان اجتماعی، برحسب سرمایه‌هایی که در تملک دارند و موقعیت‌های متفاوتی که تصرف نموده‌اند، به رقابت می‌پردازند. آن‌ها از یک سو، در تعاملی دیالکتیکی با قوانین و منطق عمل میدان قرار دارند و از سوی دیگر، برحسب سرمایه‌ها و موقعیتشان در میدان، جهت افزودن سرمایه و دستیابی به اهداف میدان

آموزشی (که همان اثربخشی آموزشی است)، در چارچوب قوانین میدان آموزشی به رقابت با همدیگر می‌پردازند. در این رقابت، کنشگرانی که از ترکیب و حجم سرمایه (هم از لحاظ کمی و هم از لحاظ کیفی) بیشتری برخوردار باشند، در دستیابی به اهداف میدان آموزشی و افزودن سرمایه موفق‌ترند. به بیان دیگر، معلمانی که از حجم و ترکیب سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی بیشتری برخوردار باشند، در دستیابی به اهداف آموزشی موفق‌تر هستند و اثربخشی آموزشی آن‌ها بیشتر است و معلمان اثربخش محسوب می‌شوند.

بر اساس نظر بورديو، سرمایه اجتماعی به معنای انباشت منابع بالفعل و بالقوه‌ای است که به داشتن شبکه‌ای نسبتاً پایدار از روابط نهادینه‌شده آشنایی متقابل مربوط می‌شود و ابزاری جهت دستیابی به منافع فردی است. سرمایه فرهنگی نیز مجموعه‌ای از نمادها، عادات، شیوه‌های زبانی، مدارک آموزشی، کالاهای فرهنگی، ذائقه‌ها، مهارت‌ها و انواع دانش است. اثربخشی آموزشی نوعی سرمایه نمادین محسوب می‌شود که جزئی از سرمایه فرهنگی است و معلمان با دستیابی به آن، در واقع بر سرمایه فرهنگی خود می‌افزایند. در رویکرد نظری جیمز کلمن که به «نظریه انتخاب عقلانی»^۱ مشهور است، مفهوم سرمایه اجتماعی جایگاهی محوری دارد. کلمن در تعریف سرمایه اجتماعی می‌نویسد:

سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست؛ بلکه دارای عناصر متعددی است. ولی همه این عناصر دارای دو ویژگی مشترک هستند: نخست آنکه آن‌ها همگی شامل برخی جنبه‌های ساختار اجتماعی هستند؛ بدین معنی که سرمایه اجتماعی در ساختار روابط میان کنشگران نهفته است؛ دوم آنکه سرمایه اجتماعی، کنش‌های اجتماعی را تسهیل می‌کند. سرمایه اجتماعی مانند سایر اشکال سرمایه، مولد است؛ یعنی تحقق اهداف معینی را که در نبودش محقق نمی‌شود، امکان‌پذیر می‌گرداند (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۲).

در این رویکرد، سرمایه اجتماعی به واسطه اشکال پنج‌گانه‌ای که در متن روابط اجتماعی پیدا می‌کند، سبب تسهیل کنش می‌شود: تکالیف و انتظارات، مجاری اطلاعاتی، هنجارهای اجتماعی، روابط اقتدار و نیز سازمان اجتماعی انطباق‌پذیر (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۶). کلمن بر جنبه عمومی سرمایه اجتماعی تأکید می‌کند و آن را برخلاف سرمایه فیزیکی و اقتصادی که کالایی خصوصی‌اند، کالایی عمومی می‌داند که سودش نه فقط شامل خود فرد، بلکه شامل افرادی که در

^۱. rational choice theory

آن ساختار هستند نیز می‌شود (کلمن، ۲۰۰۰: ۳۶). البته سرمایه اجتماعی مثل هر نوع سرمایه دیگری، با گذشت زمان مستهلک می‌شود. روابط اجتماعی اگر حفظ نشود، به تدریج از بین می‌رود. انتظارات و تعهدات با گذشت زمان ضعیف و ناپدید می‌شود (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۹۱). سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارها و ضمانت‌ها را فراهم می‌آورد که افراد را قادر به همکاری برای منفعت متقابل می‌سازد (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۴۹). وجه مشترک کلمن و بوردیو، آن است که سرمایه اجتماعی را منبعی برای موفقیت آموزشی می‌بینند و به تعاملات اجتماعی به‌عنوان شکلی از مبادله می‌نگرند. از دید کلمن، سرمایه اجتماعی دارای کارکرد است؛ اما کارکرد آن منحصر به محیط خانواده نیست و همواره در شبکه روابطی که میان کنشگران برقرار می‌شود، فرصت‌های ویژه‌ای را برای کنشگران حاضر و فعال پدید می‌آورد. این کنشگران می‌توانند با بهره‌گرفتن از این فرصت‌ها و نیز با پشتوانه همان روابط، اهداف شخصی خود را در شبکه روابط و در جمع دنبال کنند. این فرصت‌ها، قابلیت‌ها و توانمندی‌های فردی آنان را در تحقق اهدافشان ارتقا می‌بخشد و احتمال موفقیتشان را افزایش می‌دهد.

رابرت پاتنام متفکر دیگری است که مفهوم سرمایه اجتماعی را در آثار نظری و پژوهش‌های تجربی خود تئوریزه و تبیین کرده است. از دید او، سرمایه اجتماعی عبارت است از وجوه گوناگون سازمان اجتماعی مانند اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی که می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشند. سرمایه اجتماعی امری مولد است که امکان دستیابی به اهداف مشخصی را فراهم می‌سازد؛ برای مثال، گروهی که اعضایش به یکدیگر اعتماد زیادی دارند، نسبت به گروهی که فاقد این ویژگی‌ها هستند، موفق‌ترند و کارایی بیشتری دارند (پاتنام، ۱۳۷۹: ۲۸۵). پاتنام سرمایه اجتماعی را فراتر از سطح فردی به‌کار می‌گیرد و به چگونگی کارکرد سرمایه اجتماعی در سطح منطقه‌ای و ملی و تأثیر آن بر نهادهای دموکراتیک می‌پردازد و هدف آن را تأمین دموکراسی کارآمد و توسعه اقتصادی می‌داند (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۱۴). مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی شامل اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی است که با تسهیل کنش‌ها، کارایی جامعه را بهبود می‌بخشند.

فرضیه‌های پژوهش

- فرضیه‌های کلی
  - بین متغیرهای زمینه‌ای (جنسیت، درآمد و تحصیلات) و اثربخشی آموزشی معلمان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین سرمایه فرهنگی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد (هر اندازه سرمایه فرهنگی معلمان بیشتر/کمتر باشد، اثربخشی آموزشی آنان بیشتر/کمتر است).
  - بین سرمایه اجتماعی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد (هر اندازه سرمایه اجتماعی معلمان بیشتر/کمتر، اثربخشی آموزشی آنان بیشتر/کمتر است).
- فرضیه‌های جزئی
  - بین سرمایه فرهنگی نهادی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین مهارت‌های آموزشی، هنری و فنی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین هیبت‌ساز فرهنگی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین سرمایه فرهنگی تجسم‌یافته معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین شبکه روابط اجتماعی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین هنجارهای همیاری معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین اعتماد اجتماعی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین مشارکت اجتماعی معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.
  - بین تبادل نظر معلمان و اثربخشی آموزشی آنان، رابطه معناداری وجود دارد.

روش پژوهش

در این تحقیق، از روش پیمایشی و ابزار پرسش‌نامه جهت گردآوری داده‌ها استفاده شد. جهت سنجش پایایی ابزار گردآوری داده‌ها در مرحله اول، پیش‌آزمون به‌عمل آمد. پرسش‌نامه طراحی شده اولیه، در میان ۴۰ نفر زن و مرد توزیع شد و پس از گردآوری داده‌ها، با استفاده از نرم‌افزار SPSS، آلفای کرونباخ آن به‌دست آمد. جدول ۱، ضریب پایایی مقیاس‌های مربوط به متغیرهای اصلی تحقیق را نشان می‌دهد.

جدول ۱. ضرایب پایایی مقیاس سرمایه اجتماعی

نام متغیر	تعداد گویه‌ها	تعداد مشاهدات	ضریب آلفای کرونباخ	وضعیت روایی
سرمایه اجتماعی	۴۱	۳۹	۰/۹۸۰	دارای روایی ($\alpha > ۰/۷$)
سرمایه فرهنگی	۲۴	۳۹	۰/۹۳۵	دارای روایی ($\alpha > ۰/۷$)
اثربخشی آموزشی	۱۱	۳۹	۰/۹۷۳	دارای روایی ($\alpha > ۰/۷$)

جامعه آماری تحقیق شامل دبیران مقطع متوسطه آموزش و پرورش ناحیه ۱ و ۲ شهر سنندج، در سال تحصیلی ۸۹-۹۰ بود که کلاً ۱۲۶۲ نفر بودند.

جدول ۲. جامعه آماری معلمان مقطع متوسطه شهر سنندج

ناحیه ۲		ناحیه ۱	
مرد	زن	مرد	زن
۳۱۲	۲۸۲	۳۵۸	۳۱۰

با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبی، ۳۰۰ نفر از آن‌ها انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده، تکنیک‌های کمی متعددی مورد استفاده قرار

گرفت. در توصیف داده‌ها، از تکنیک‌های آمار توصیفی به‌ویژه جداول توزیع فراوانی، جداول متقاطع و نمودارهای میله‌ای استفاده گردید و برای تحلیل داده‌ها نیز از آزمون‌های آماری مانند آزمون T، ضرایب هم‌بستگی و رگرسیون ساده و رگرسیون چندمتغیره استفاده شد.

تحلیل عاملی متغیرهای مستقل و وابسته

تحلیل عاملی را به‌سبب نیرومندی، ظرافت و نزدیکی آن به هسته هدف علمی، می‌توان ملکه روش‌های تحلیل نامید. تحلیل عاملی به ما می‌گوید که کدام آزمون‌ها یا وسایل اندازه‌گیری به یکدیگر تعلق دارند. هدف از تحلیل عاملی، کاوش در زمینه‌های مربوط به متغیر، به‌منظور شناسایی عوامل زیربنایی یا زمینه‌ساز متغیرهاست (کرلینجر، ۱۳۷۴: ۳۹۹). البته انتخاب تعداد عامل‌ها به چند روش ممکن است. یکی از روش‌ها که در نرم‌افزار SPSS هم به‌صورت پیش‌فرض لحاظ می‌گردد، استفاده از شرط بزرگ‌تر بودن مقدار ویژه^۱ از عدد یک است. به این ترتیب، تنها عامل‌هایی در نتیجه نهایی مورد توجه قرار می‌گیرند که مقدار ویژه مربوط به آن‌ها، بزرگ‌تر از عدد یک باشد. به بیان دیگر بهترین عامل‌ها، عامل‌هایی هستند که بیشترین واریانس مجموعه متغیرهای منفرد را تبیین می‌کنند (دواس، ۱۳۸۸: ۲۵۷). بنابراین در این تحقیق، برای بررسی و یافتن عوامل زیربنایی مقیاس‌ها (سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و اثربخشی آموزشی) از تحلیل عاملی استفاده می‌شود. در اینجا با توجه به تحقیقات پیشین، ۴ گویه برای سنجش مقیاس سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شد. برپایه نتایج تحلیل عاملی مقیاس سرمایه اجتماعی، شش عامل به‌دست آمد که به ترتیب با عناوین روابط اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، برون‌گروهی، مشارکت اجتماعی درون‌گروهی، تبادل نظر و همیاری نام‌گذاری شدند.

^۱. eigen value

جدول ۳. نتایج تحلیل عاملی مقیاس سرمایه اجتماعی

نام عامل‌ها	بارهای عاملی						گویه	ردیف
	۶	۵	۴	۳	۲	۱		
روابط اجتماعی					۰/۵۷۲		رابطه دوستی و معاشرت با خویشاوندان	۱
					۰/۴۹۳		رابطه دوستی و معاشرت با دوستان	۲
					۰/۷۳۸		رابطه دوستی و معاشرت با همکاران	۳
					۰/۷۵۷		رابطه دوستی و معاشرت با مدیر	۴
					۰/۷۶۹		رابطه دوستی و معاشرت با دانش‌آموزان	۵
اعتماد اجتماعی		۰/۶۵۴					میزان اعتماد به خویشاوندان	۶
		۰/۶۰۶					میزان اعتماد به دوستان	۷
		۰/۶۱۳					میزان اعتماد به همکاران	۸
		۰/۵۳۷					میزان اعتماد به مدیر	۹
		۰/۵۳۸					میزان اعتماد به دانش‌آموزان	۱۰

ادامهٔ جدول ۳. نتایج تحلیل عاملی مقیاس سرمایه اجتماعی

نام عامل‌ها	بارهای عاملی						گویه	ردیف
	۶	۵	۴	۳	۲	۱		
مشارکت پرونده‌گروهی	۰/۷۳۲						حضور در انجمن علمی ادبی	۱۱
	۰/۵۹۵						کمک فکری و مالی به انجمن علمی ادبی	۱۲
مشارکت درون‌گروهی			۰/۶۳۸				حضور در جلسات دبیران در مدرسه	۱۳
			۰/۵۸۰				حضور در گروه‌های آموزشی	۱۴
			۰/۶۸۵				حضور در انجمن اولیا و مربیان	۱۵
			۰/۷۱۵				کمک فکری و مالی به انجمن اولیا و مربیان	۱۶
			۰/۷۵۳				کمک فکری و مالی به جلسات دبیران	۱۷
			۰/۶۰۰				کمک فکری و مالی به گروه‌های آموزشی	۱۸
تبادل نظر					۰/۳۹۷		تبادل نظر اطلاعات علمی با خویشاوندان	۱۹
					۰/۵۷۳		تبادل نظر اطلاعات علمی با دوستان	۲۰
					۰/۵۵۵		تبادل نظر اطلاعات علمی با همکاران	۲۱
					۰/۴۷۴		تبادل نظر اطلاعات علمی با مدیر	۲۲
					۰/۳۱۰		تبادل نظر مشکلات آموزشی با خویشاوندان	۲۳
					۰/۵۶۵		تبادل نظر مشکلات آموزشی با دوستان	۲۴
					۰/۸۱۱		تبادل نظر مشکلات آموزشی با همکاران	۲۵

					۰/۷۷۶	تبادل نظر مشکلات آموزشی با مدیر	۲۶
					۰/۶۷۲	تبادل نظر اخبار و وقایع با خویشاوندان	۲۷
					۰/۷۸۷	تبادل نظر اخبار و وقایع با دوستان	۲۸
					۰/۷۹۲	تبادل نظر اخبار و وقایع با همکاران	۲۹
					۰/۷۰۶	تبادل نظر اخبار و وقایع با مدیر	۳۰
					۰/۴۹۳	تبادل نظر در مورد زندگی روزمره	۳۱
همیاری					۰/۴۷۷	کمک فکری به دوستان	۳۲
					۰/۵۱۷	کمک به مدیر در حل مشکلات مدرسه	۳۳
					۰/۴۴۱	کمک مالی به همکاران	۳۴
					۰/۴۸۷	کمک گرفتن از دوستان	۳۵
					۰/۵۰۳	کمک گرفتن از مدیر در راستای کسب امتیاز	۳۶
					۰/۴۳۶	کمک گرفتن از همکاران در زمینه فکری	۳۷
					۰/۶۵۳	نظرخواهی در مورد کمک کردن	۳۸
					۰/۸۰۵	قرارن دادن اطلاعات آموزشی برای همکاران	۳۹
					۰/۸۳۴	کمک کردن برابر با سرانسان کلاه رفتن است	۴۰
					۰/۷۹۹	مثبت بودن خودخواهی	۴۱

در این تحقیق برای سنجش مقیاس سرمایه فرهنگی، ۲۴ گویه در نظر گرفته شد. اما به دلیل آنکه برخی از گویه‌ها دارای سطح اندازه‌گیری فاصله‌ای یا ترتیبی چندسطحی نیستند، در تحلیل عاملی مورد بررسی قرار نمی‌گیرند؛ زیرا شرط اصلی تحلیل عاملی آن است که متغیرهای

ورودی باید دارای سطح اندازه‌گیری فاصله‌ای یا نهایتاً ترتیبی چندسطحی باشند (غیاثوند، ۱۳۸۷: ۲۲۸). بنابراین در تحلیل عاملی سرمایه فرهنگی، فقط ۱۳ گویه مورد بررسی قرار می‌گیرند. براساس نتایج تحلیل عاملی جدول ۴، سرمایه فرهنگی دارای دو عامل است که به ترتیب با عناوین عادت‌واره فرهنگی و مهارت نام‌گذاری شدند.

جدول ۴. نتایج تحلیل عاملی مقیاس سرمایه فرهنگی

نام عامل‌ها	بارهای عاملی		گویه	ردیف
	۲	۱		
عادت‌واره فرهنگی		۰.۸۴۸	مطالعه کتب علمی	۱
		۰.۷۸۳	استفاده از اینترنت	۲
		۰.۷۵۴	خواندن روزنامه	۳
		۰.۸۰۲	استفاده از منابع آموزشی	۴
		۰.۶۴۶	بازدید از نمایشگاه	۵
		۰.۴۹۱	رفتن به سینما و کنسرت	۶
		۰.۷۷۸	گنجینه لغات	۷
		۰.۳۲۸	داشتن تألیفات	۸
مهارت	۰.۷۹۷		مهارت زبان	۹
	۰.۷۵۸		مهارت کامپیوتر	۱۰
	۰.۷۶۳		مهارت هنری	۱۱
	۰.۸۹۸		مهارت موسیقی و نمایش	۱۲
	۶۰۰		مهارت دوربین عکاسی	۱۳

نتایج تحلیل عاملی متغیر وابسته (اثربخشی آموزشی) بیانگر آن بود که اثربخشی آموزشی دارای یک عامل است که این امر، گویای انسجام ساختاری آن‌هاست. این عامل با همان عنوان اثربخشی آموزشی نام‌گذاری شد.^۱ جدول ۵، بیانگر تحلیل عاملی اثربخشی آموزشی است.

جدول ۵. نتایج تحلیل عاملی مقیاس اثربخشی آموزشی

نام عامل‌ها	بارهای عاملی	گویه	ردیف
	۱		
اثربخشی آموزشی	۰.۸۸۶	مشارکت دانش‌آموزان در بحث‌های کلاسی	۱
	۰.۷۸۵	انتقادکردن دانش‌آموزان از رفتار و تدریس معلم	۲
	۰.۸۷۰	مشارکت دانش‌آموزان در کارهای گروهی	۳
	۰.۸۵۰	سؤال پرسیدن دانش‌آموزان از معلم	۴
	۰.۸۵۵	انجام‌دادن تحقیق و کنفرانس	۵
	۰.۶۰۱	بی‌نظمی کردن	۶
	۰.۸۷۲	به‌کارگیری دروس گذشته در دروس جدید	۷
	۰.۸۸۴	علاقه‌مندی دانش‌آموزان به درس	۸
	۰.۸۲۳	میانگین نمرات دانش‌آموزان در امتحانات	۹
	۰.۸۷۳	درصد قبولی دانش‌آموزان در امتحانات	۱۰
	۰.۷۱۴	نظر معلم در مورد انتقادکردن از وی	۱۱

۱. لازم به ذکر است که در این تحقیق، ۱۱ گویه برای سنجش اثربخشی آموزشی در نظر گرفته شدند.

یافته‌های تحقیق

توصیف متغیرهای زمینه‌ای

جمعیت نمونه این تحقیق را معلمان مقطع متوسطه آموزش و پرورش ناحیه ۱ و ۲ شهر سنندج تشکیل می‌دهند که با توجه به خلاصه اطلاعات جدول ۶، می‌توان ویژگی‌های زمینه‌ای آن‌ها را به شرح زیر توصیف نمود.

با توجه به جدول زیر، در نمونه مورد بررسی به لحاظ جنسیت ۵۳/۳ درصد پاسخ‌گویان مرد و ۴۶/۷ درصد زن هستند. به لحاظ مدرک تحصیلی نیز ۸ درصد از معلمان مدرک فوق دیپلم، ۷۰ درصد مدرک لیسانس، ۲۰/۷ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۱/۳ درصد آن‌ها دانشجوی مقطع دکترا می‌باشند. به لحاظ درآمد هم ۱۸/۱ درصد معلمان درآمد زیر ۵۰۰ هزار تومان، ۷۵/۸ درصد درآمد ۵۰۰ تا ۷۵۰ هزار تومان و ۵/۳ درصد بالای ۷۵۰ هزار تومان درآمد دارند.

جدول ۶. توزیع فراوانی متغیرهای زمینه‌ای

درصد تجمعی	درصد فراوانی	فراوانی	نام متغیر	
۵۳/۳	۵۳/۳	۱۶۰	مرد	جنسیت
۱۰۰	۴۶/۷	۱۴۰	زن	
۸	۸	۲۴	فوق دیپلم	تحصیلات
۷۸	۷۰	۲۱۰	لیسانس	
۹۸/۷	۷۰,۲۰	۶۲	کارشناسی ارشد	
۱۰۰	۳,۱	۴	دانشجوی دکترا	
۱۸/۱	۱۸/۱	۴۳	زیر ۵۰۰ هزار تومان	درآمد
۹۴/۷	۷۵/۸	۱۷۲	۵۰۰ تا ۷۵۰ هزار تومان	
۱۰۰	۳,۵	۱۲	بیشتر از ۷۵۰ هزار تومان	

تبیین رابطه جنسیت معلمان با اثربخشی آموزشی

هدف از بررسی رابطه جنسیت معلمان با اثربخشی آموزشی آنان، مقایسه میانگین متغیر وابسته در سطوح مختلف متغیر جنسیت است؛ یعنی می‌خواهیم میانگین اثربخشی آموزشی معلمان زن و مرد را مقایسه کنیم. ابزار آماری مورد استفاده در این رابطه، آزمون t مستقل خواهد بود. نتایج آزمون t در جدول ۷ نشان داده شده است.

جدول ۷. نتایج آزمون t نمونه‌های مستقل جنسیت و اثربخشی آموزشی

جنسیت	میانگین	انحراف معیار	آماره t	درجه آزادی	سطح معناداری	نتیجه
زن	۴۰/۰۶	۹/۱۰۰	۱/۱۶۱	۸/۲۹۳	۰/۲۴۶	عدم تأیید رابطه
مرد	۳۸/۶۶	۱۱/۶۴۱				

با توجه به سطح معناداری آزمون t (۰/۲۴۶)، چون این مقدار بیشتر از ۰/۰۵ است، فرض برابری میانگین اثربخشی آموزشی معلمان زن و مرد رد نمی‌شود؛ لذا می‌توان گفت رابطه‌ای بین اثربخشی آموزشی و جنسیت معلمان وجود ندارد. این نتیجه بیانگر آن است که اثربخشی آموزشی، به جنسیت معلمان اصلاً بستگی ندارد و همه معلمان، چه زن و چه مرد، دارای این توانایی و قابلیت هستند که به اثربخشی آموزشی دست یابند.

۴-۳-۳- رابطه تحصیلات^۱ معلمان با اثربخشی آموزشی

هدف از بررسی این رابطه، مقایسه میانگین اثربخشی آموزشی در چهار سطح متغیر تحصیلات است. ابتدا آماره‌های توصیفی اثربخشی آموزشی در این چهار دسته را بررسی می‌کنیم. نتایج مربوطه در جدول ۸ آمده است.

۱. لازم به ذکر است که رابطه تحصیلات، یک بار همراه با شاخص سرمایه نهادی با متغیر وابسته بررسی شده است و در این قسمت نیز (متغیرهای زمینه‌ای) به صورت مجزا، رابطه آن با متغیر وابسته بررسی می‌شود.

جدول ۸. آماره‌های توصیفی اثربخشی آموزشی و تحصیلات

انحراف معیار	میانگین	تعداد	تحصیلات
۸,۷۷۲	۴۶,۳۳	۲۴	فوق دیپلم
۱۰,۳۵۴	۴۷,۳۷	۲۰۹	لیسانس
۷,۲۵۳	۰۸,۴۷	۶۲	کارشناسی ارشد
۵,۵۰۰	۲۵,۵۰	۴	دانشجوی دکترا

به دلیل آنکه متغیر تحصیلات دارای سطح اندازه‌گیری ترتیبی است، بهتر و مفیدتر است که از ضرایب هم‌بستگی رتبه‌ای (کندال و اسپیرمن) برای ارزیابی رابطه تحصیلات و اثربخشی آموزشی معلمان استفاده نمود. نتایج هم‌بستگی این دو متغیر، در جدول ۹ مشهود است. با توجه به جدول مذکور، نتایج هم‌بستگی رتبه‌ای این دو متغیر بیانگر آن است که مقدار ضریب هم‌بستگی کندال، برابر ۰,۳۴۵ و سطح معناداری آن (۰,۰۰۰) کمتر از ۰,۰۵ است که بیانگر وجود رابطه خطی مثبت بین سطوح تحصیلات و اثربخشی معلمان است. همچنین ضریب هم‌بستگی اسپیرمن نیز برابر ۰,۴۲۷ و سطح معناداری آن (۰,۰۰۰) نیز همانند ضریب هم‌بستگی کندال، کمتر از ۰,۰۵ است و مؤید وجود رابطه خطی مثبت و شدت هم‌بستگی متوسط، بین این دو متغیر می‌باشد.

جدول ۹. نتایج ضریب هم‌بستگی تحصیلات و اثربخشی آموزشی

ضریب هم‌بستگی اسپیرمن		ضریب هم‌بستگی کندال	
سطح معناداری	برآورد	سطح معناداری	برآورد
۰,۰۰۰	۰,۴۲۷	۰,۰۰۰	۰,۳۴۵

۴-۳-۴- رابطه درآمد معلمان با اثربخشی آموزشی

متغیر درآمد دارای سطح اندازه‌گیری ترتیبی است؛ بنابراین، استفاده از ضرایب هم‌بستگی رتبه‌ای برای ارزیابی رابطه آن با اثربخشی آموزشی، مناسب‌تر خواهد بود. قبل از محاسبه ضرایب هم‌بستگی، بهتر است که میانگین اثربخشی آموزشی معلمان با سطوح مختلف درآمد محاسبه گردد. جدول ۱۰، میانگین اثربخشی آموزشی معلمان با سطوح درآمدی مختلف را نشان می‌دهد.

جدول ۱۰. آماره‌های توصیفی اثربخشی آموزشی و درآمد

درآمد	تعداد	میانگین	انحراف معیار
زیر ۲۵۰ هزار	۲	۴۰,۵۰	۳,۵۳۶
۲۵۰ هزار تا ۵۰۰ هزار	۴۰	۳۴,۵۵	۷,۹۶۸
۵۰۰ هزار تا ۷۵۰ هزار	۱۷۲	۴۱,۶۰	۹,۸۴۵
بالای ۷۵۰ هزار	۱۲	۴۱,۵۸	۱۱,۷۵۱

نتایج مربوط به برآورد و آزمون ضرایب هم‌بستگی رتبه‌ای متغیر درآمد با اثربخشی آموزشی، در جدول ۱۱ آمده است. با توجه به سطوح معناداری، هم‌ضریب هم‌بستگی کندال و هم‌ضریب هم‌بستگی اسپیرمن، وجود رابطه خطی مثبت بین درآمد و اثربخشی آموزشی معلمان را به‌وضوح نشان می‌دهند؛ البته شدت هم‌بستگی آن‌ها ضعیف است.

جدول ۱۱. نتایج ضریب هم‌بستگی درآمد و اثربخشی آموزشی

ضریب هم‌بستگی اسپیرمن		ضریب هم‌بستگی کندال	
سطح معناداری	برآورد	سطح معناداری	برآورد
۰.۰۰۰	۰.۲۶۵	۰.۰۰۰	۰.۲۱۵

آزمون فرضیه‌های جزئی

فرضیات اول تا پنجم تحقیق، در مورد رابطه بین متغیر وابسته «اثربخشی آموزشی» و متغیرهایی می‌باشد که ابعاد تشکیل‌دهنده متغیر مستقل «سرمایه فرهنگی» هستند. در ساخت هرکدام از متغیرهای فوق، از جمع‌بندی پاسخ به سؤالات دارای طیف لیکرت ساخته شده است؛ لذا این متغیرها را می‌توان دارای مقیاس اندازه‌گیری فاصله‌ای دانست (ساعی، ۱۳۸۷: ۸۸).^۱ بنابراین برای ارزیابی رابطه‌ها، می‌توانیم از ضریب هم‌بستگی پیرسون استفاده نماییم.

جدول ۱۲. نتایج ضریب هم‌بستگی پیرسون ابعاد سرمایه فرهنگی و اثربخشی

آموزشی

نام متغیر	ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری	نتیجه ارزیابی فرضیه
نهادی	۰.۷۳۱	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
عینیت یافته	۰.۶۵۶	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
میزان مهارت	۰.۷۲۶	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
عادت‌واره فرهنگی	۰.۸۶۶	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
تجسم یافته	۰.۸۵۴	۰.۰۰۰	تأیید رابطه

جدول ۱۲، بیانگر رابطه هم‌بستگی میان شاخص‌های سرمایه فرهنگی (سرمایه فرهنگی نهادی، سرمایه فرهنگی عینیت یافته، مهارت، هیبتاس فرهنگی و سرمایه فرهنگی تجسم یافته) با اثربخشی آموزشی معلمان است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، میان این شاخص‌ها و اثربخشی آموزشی، رابطه معناداری وجود دارد و ضرایب هم‌بستگی نیز بیانگر هم‌بستگی مثبت بین این متغیرها می‌باشد. به این ترتیب در میان فرضیه‌های جزئی، فرضیه‌های اول تا پنجم مورد تأیید قرار گرفتند. نکته معنادار در مورد سرمایه فرهنگی آن است که با توجه به مقادیر ضریب هم‌بستگی، می‌توان یک رتبه‌بندی درباره میزان تأثیر پنج متغیر مستقل، بر متغیر وابسته اثربخشی آموزشی ارائه نمود. به این ترتیب، متغیر مستقل «هیبتاس فرهنگی» که دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی با

^۱ از طریق محاسبه مجموع نمره‌ها، متغیر ترتیبی، ویژگی یک متغیر فاصله‌ای را پیدا می‌کند.

اثربخشی آموزشی است، مهم‌ترین عامل از عوامل سرمایه فرهنگی است که بر اثربخشی آموزشی معلمان اثرگذار است. فرضیات ششم تا دهم، در مورد رابطه بین متغیر وابسته «اثربخشی آموزشی» و متغیرهایی می‌باشند که ابعاد تشکیل‌دهنده متغیر مستقل «سرمایه اجتماعی» هستند.

جدول ۱۳. نتایج ضریب هم‌بستگی پیرسون ابعاد سرمایه اجتماعی و اثربخشی آموزشی

نام متغیر	ضریب هم‌بستگی	سطح معناداری	نتیجه ارزیابی فرضیه
روابط اجتماعی	۰.۷۹۱	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
همیاری	۰.۸۷۶	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
اعتماد اجتماعی	۰.۷۶۸	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
مشارکت اجتماعی	۰.۸۱۲	۰.۰۰۰	تأیید رابطه
تبادل نظر	۰.۸۴۴	۰.۰۰۰	تأیید رابطه

جدول ۱۳، نشان‌دهنده رابطه هم‌بستگی میان شاخص‌های سرمایه اجتماعی (روابط اجتماعی، همیاری، اعتماد اجتماعی، تبادل نظر و مشارکت اجتماعی) با اثربخشی آموزشی است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، میان این شاخص‌ها و اثربخشی آموزشی، رابطه معناداری وجود دارد و ضرایب هم‌بستگی نیز بیانگر هم‌بستگی مثبت بین این متغیرها می‌باشد. به این ترتیب در میان فرضیه‌های جزئی، فرضیه‌های ششم تا دهم نیز مورد تأیید قرار گرفتند. نکته قابل توجه آن است که با توجه به مقادیر ضریب هم‌بستگی که در جدول ۱۳ نشان داده شده است، می‌توان یک رتبه‌بندی درباره میزان تأثیر این پنج متغیر مستقل، بر متغیر وابسته اثربخشی آموزشی ارائه نمود. به این ترتیب، متغیر مستقل «همیاری» که دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی با اثربخشی است، مهم‌ترین عامل از عوامل سرمایه اجتماعی است که بر اثربخشی معلمان اثرگذار است.

آزمون فرضیه‌های اصلی

فرضیه اول تحقیق، در مورد رابطه سرمایه فرهنگی معلمان (به صورت کلی) با میزان اثربخشی آموزشی آنان است. با توجه به جدول ۱۴، سطح معناداری (۰.۰۰۰) کمتر از ۰.۰۵ و ضریب هم‌بستگی برابر با ۰.۸۶۲ است که بیانگر هم‌بستگی مثبت و شدت رابطه بسیار قوی این دو متغیر است. بنابراین رابطه خطی بین «سرمایه فرهنگی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آن‌ها تأیید

می‌گردد؛ یعنی با افزایش سرمایه فرهنگی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. با توجه به ضریب تعیین هم می‌توان گفت که حدود ۷۴,۳ درصد از اطلاعات اثربخشی، در سرمایه فرهنگی نهفته است. به بیان دیگر، شاخص سرمایه فرهنگی به تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۷۴,۳ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند.

جدول ۱۴. نتایج ضریب هم‌بستگی و رگرسیون ساده سرمایه فرهنگی و اثربخشی

آموزشی

نام متغیر	ضریب هم‌بستگی	ضریب تعیین (R^2)	سطح معناداری	نتیجه ارزیابی فرضیه
سرمایه فرهنگی	۰.۸۶۲	۰.۷۴۳	۰.۰۰۰	تأیید رابطه

تأیید این فرضیه، در واقع به معنای تأیید نظریه کنش و میدان پیر بوردیو می‌باشد؛ زیرا بوردیو بر این باور است که جامعه مجموعه‌ای از میدان‌های اجتماعی است که هر میدان، قوانین و منطق عمل خاص خود را دارد و عاملان اجتماعی با توجه به سرمایه‌هایی که در تملک دارند، در جایگاه‌های معینی در میدان قرار می‌گیرند و برای ارتقا و بهبود جایگاه خود، مدبرانه برنامه‌ریزی می‌کنند و جهت افزودن سرمایه و دستیابی به اهداف مورد نظر آن میدان، به صورت فردی و جمعی به رقابت می‌پردازند. اما آنچه که کنشگران را در دستیابی به اهداف میدان یا افزودن سرمایه یاری می‌رساند و نتیجه رقابت را تعیین می‌نماید، عبارت است از: حجم، ترکیب و مقدار سرمایه‌ای که کنشگران در تملک دارند. نتیجه این فرضیه نیز بیانگر آن است که در میدان آموزشی، معلمانی که سرمایه فرهنگی بیشتری در تملک دارند، اثربخشی آموزشی بیشتری نیز دارند.

فرضیه دوم تحقیق، در مورد رابطه سرمایه اجتماعی معلمان (به صورت کلی) با میزان اثربخشی آموزشی آنان است. با توجه به جدول ۱۵، سطح معناداری (۰,۰۰,۰) کمتر از ۰,۰۵ و ضریب هم‌بستگی برابر با ۰,۸۹۴ است که بیانگر هم‌بستگی مثبت و شدت رابطه بسیار قوی این

دو متغیر است. بنابراین رابطه خطی بین «سرمایه اجتماعی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آن‌ها تأیید می‌گردد؛ یعنی با افزایش سرمایه اجتماعی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. با توجه به ضریب تعیین نیز می‌توان گفت که حدود ۸۰ درصد از اطلاعات اثربخشی، در سرمایه اجتماعی نهفته است. به بیان دیگر، شاخص سرمایه اجتماعی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۸۰ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند.

جدول ۱۵. نتایج ضریب هم‌بستگی و رگرسیون ساده سرمایه اجتماعی و اثربخشی

آموزشی

نام متغیر	ضریب هم‌بستگی	ضریب تعیین (R^2)	سطح معناداری	نتیجه ارزیابی فرضیه
سرمایه اجتماعی	۰.۸۹۴	۰.۸۰۰	۰.۰۰۰	تأیید رابطه

تأیید این فرضیه، هم مؤید نظریه کنش و میدان پیر بوردیو است و هم مؤید نظریه سرمایه اجتماعی جیمز کلمن؛ زیرا کلمن بر این باور است که سرمایه اجتماعی، در شبکه روابطی که میان کنشگران برقرار می‌شود، فرصت‌های ویژه‌ای را برای کنشگران حاضر و فعال در آن شبکه پدید می‌آورد. این کنشگران می‌توانند با بهره‌گرفتن از این فرصت‌ها و نیز پشتوانه همان روابط، اهداف شخصی خود را در شبکه روابط و در جمع دنبال کنند. این فرصت‌ها، قابلیت‌ها و توانمندی‌های فردی آنان را در تحقق اهدافشان ارتقا می‌بخشد و احتمال موفقیت آنان را افزایش می‌دهد. نتایج تحقیق حاضر نیز نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی معلمان سبب دستیابی آن‌ها به اهداف آموزشی می‌شود.

بنابراین بر مبنای نتایج تحقیق می‌توان گفت که با افزایش سرمایه فرهنگی و اجتماعی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. به این ترتیب کارایی نظریه‌های مذکور، در وضعیت فعلی معلمان مورد تأیید قرار می‌گیرند. نتایج تحقیق حاضر به خوبی نشان می‌دهد که در

میدان آموزشی، معلمانی که دارای سرمایه فرهنگی و اجتماعی بیشتری هستند، اثربخشی آموزشی بیشتری نیز دارند.

آزمون اثر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته

جدول ۱۶، نتایج تحلیل رگرسیون چندمتغیره را به شیوه مرحله‌به‌مرحله برای متغیر وابسته اثربخشی نشان می‌دهد. با توجه به جدول مذکور می‌توان گفت که متغیرهای وارد شده در مدل رگرسیونی، روی هم رفته نزدیک به ۸۷ درصد از تغییرات اثربخشی آموزشی معلمان را تبیین می‌کند.

جدول ۱۶. نتایج رگرسیون چندمتغیره

ضریب هم‌بستگی	ضریب تعیین (R^2)	ضریب تعیین تعدیل یافته	سطح معناداری
۰.۹۴۳	۰.۸۸۹	۰.۸۸۶	۰.۰۰۰

آماره‌های جدول ۱۷ هم بیانگر آن است که متغیر «همیاری» با ضریب استاندارد شده ۰.۳۵۵ (B=۰,۳۵۵)، مؤثرترین متغیر مستقل در مدل رگرسیونی است؛ یعنی در پیشگویی مقدار اثربخشی آموزشی، بیشترین تأثیر را خواهد داشت. بعد از این متغیر، متغیر «عادت‌واره فرهنگی» با ضریب استاندارد شده ۰.۲۷۳ (B=۰,۲۷۳) و سپس متغیر «سرمایه فرهنگی نهادی» با ضریب استاندارد شده ۰.۱۳۸ (B=۰,۱۳۸)، مؤثرترین متغیرهای الگوی رگرسیونی هستند.

جدول ۱۷. نتایج رگرسیون چندمتغیره

رتبه	ضریب استاندارد شده	انحراف استاندارد برآورد	برآورد ضریب	متغیر مستقل
۱	۰.۳۵۵	۰.۰۵۶	۰.۵۰۹	همیاری
۲	۰.۲۷۳	۰.۰۶۹	۰.۳۸۲	عادت‌واره فرهنگی
۳	۰.۱۳۸	۰.۳۰۵	۲۳۰,۱	سرمایه فرهنگی نهادی
۴	۰.۱۳۱	۰.۰۴۵	۰.۱۵۹	مشارکت اجتماعی
۵	۰.۱۱۰	۰.۰۸۴	۰.۲۵۱	روابط اجتماعی
۶	۰.۰۹۷	۰.۰۳۴	۰.۰۷۹	تبادل نظر
۷	-۰.۰۳۱	۰.۰۹۱	-۰.۰۷۴	مهارت
۸	-۰.۰۱۲	۰.۱۳۴	-۰.۰۵۶	سرمایه فرهنگی عینیت یافته
۹	-۰.۰۱۰	۰.۰۷۶	-۰.۰۲۰	اعتماد اجتماعی

با توجه به یافته‌های تحقیق، می‌توان نتیجه گرفت که اثربخشی آموزشی فقط یک امر فردی و مختص به علوم روان‌شناسی و علوم تربیتی نیست. اثربخشی آموزشی امری اجتماعی است؛ زیرا نتایج این تحقیق حاکی از آن است که متغیر همیاری (که یک متغیر اجتماعی است)، دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی و ضریب تعیین با اثربخشی آموزشی معلمان است و متغیرهای عادت‌واره فرهنگی و سرمایه فرهنگی نهادی (که متغیرهای فردی هستند)، در رتبه‌های بعد از همیاری قرار دارند. بنابراین برای دستیابی به اثربخشی آموزشی یا افزایش آن، نباید فقط به ویژگی‌های فردی مانند مهارت، دانش، توانایی‌ها و استعدادها افراد تأکید شود؛ بلکه علاوه بر این موارد، بایستی به ویژگی‌های اجتماعی افراد یعنی میزان همیاری و روابط اجتماعی آن‌ها با همدیگر نیز توجه شود. از سوی دیگر، نتایج تحقیق بیانگر آن است که در زمینه‌های آموزشی، به‌ویژه اثربخشی آموزشی، باید فضا را برای فعالیت علم جامعه‌شناسی باز نمایند و اجازه دهند که علم جامعه‌شناسی نیز همراه با علوم روان‌شناسی و علوم تربیتی، در زمینه‌های آموزشی مداخله نماید.

نتیجه‌گیری

عمده‌ترین یافته تحقیق حاضر، تأیید این فرض بنیادین بود که پدیده اثربخشی آموزشی اساساً امری اجتماعی و متأثر از ساختارها و امکان‌ها و زمینه‌های عینی است. اثربخشی آموزشی در خلأ اتفاق نمی‌افتد و مهارتی ذاتی در درون معلم نیست؛ بلکه در فضایی اجتماعی/نمادین شکل می‌گیرد و از طریق روابط و مناسبات «میدان آموزشی» محدود می‌شود. مروری بر یافته‌های تبیینی پژوهش، برای درک این قضیه که این فرض بنیادین چگونه تأیید شد، لازم است. نتایج فرضیه‌های جزئی و کلی تحقیق، گویای آن است که در مورد اولین فرضیه جزئی تحقیق که درباره رابطه «روابط اجتماعی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آن‌هاست، می‌توان گفت که سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، بیانگر وجود نوعی رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر است. به این معنا که با افزایش روابط اجتماعی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، نتایج تحلیل رگرسیون ساده این دو متغیر نیز نشان داد که ۳,۶۲ درصد از اطلاعات اثربخشی آموزشی معلمان، در روابط اجتماعی آنان نهفته است. به بیان دیگر، شاخص

روابط اجتماعی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۳,۶۲ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند. به‌این ترتیب، این فرضیه مورد تأیید قرار گرفت. رابطه «هنجارهای همیاری» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آن‌ها، دومین فرضیه جزئی تحقیق بود. سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، نشان از وجود نوعی رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر داشت. بدین ترتیب، با افزایش همیاری معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، نتایج تحلیل رگرسیون ساده این دو متغیر نیز نشان داد که شاخص همیاری به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۸,۷۶ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند. به‌این ترتیب، این فرضیه نیز مورد تأیید قرار گرفت.

رابطه «اعتماد اجتماعی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آنان، فرضیه بعدی بود. سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، مؤید رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر است. بدین سان، با افزایش اعتماد اجتماعی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. براساس تحلیل رگرسیون ساده، ۵۹ درصد از اطلاعات اثربخشی آموزشی معلمان، در اعتماد اجتماعی آنان نهفته است؛ یعنی شاخص اعتماد اجتماعی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۵۹ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند.

فرضیه جزئی دیگر، به رابطه «مشارکت اجتماعی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» مربوط است. سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، وجود رابطه‌ای خطی و مثبت بین این دو متغیر را تأیید می‌کند: معلمانی که مشارکت اجتماعی بیشتری دارند، اثربخشی آموزشی بیشتری نیز دارند. طبق تحلیل رگرسیون ساده نیز شاخص مشارکت اجتماعی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۹,۶۵ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی را تبیین می‌کند.

رابطه «تبادل نظر» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آنان، فرضیه بعدی بود. سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، نشانگر وجود نوعی رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر است که براساس آن، با افزایش تبادل نظر معلمان در زمینه علمی و آموزشی و زندگی روزمره، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. طبق تحلیل رگرسیون ساده نیز شاخص تبادل نظر به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۲,۷۱ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند.

فرضیه‌های جزئی اول تا پنجم، به رابطه شاخص‌های سرمایه اجتماعی معلمان با اثربخشی آموزشی آنان مربوط می‌شدند. از میان این شاخص‌ها، شاخص «همیاری اجتماعی» دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی با اثربخشی است؛ یعنی متغیر مستقل «همیاری»، مهم‌ترین عامل از عوامل سرمایه اجتماعی است که بر اثربخشی آموزشی معلمان اثرگذار است. در اولویت‌های بعدی، به ترتیب شاخص‌های تبادل نظر، مشارکت اجتماعی، روابط اجتماعی و اعتماد اجتماعی، بر اثربخشی آموزشی معلمان تأثیرگذار هستند.

ششمین فرضیه جزئی تحقیق، درباره رابطه «سرمایه فرهنگی نهادی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آنان است. سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، مؤید نوعی رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر است: با افزایش سرمایه فرهنگی نهادی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. براساس تحلیل رگرسیون ساده، شاخص سرمایه فرهنگی نهادی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۴,۵۳ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند. فرضیه بعدی به رابطه «سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته» معلمان و «اثربخشی آموزشی» مربوط می‌شود. سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی نشان داد که با افزایش سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد و نتایج تحلیل رگرسیون ساده، حاکی از آن است که ۴,۳ درصد از اطلاعات اثربخشی آموزشی معلمان، در سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته آنان نهفته است.

رابطه «مهارت آموزشی، فنی و هنری» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آنان، فرضیه بعدی بود. براساس سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی، رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر وجود دارد؛ یعنی با افزایش مهارت آموزشی، فنی و هنری معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، نتایج تحلیل رگرسیون ساده این دو متغیر نیز نشان داد که شاخص مهارت آموزشی، فنی و هنری به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۸,۵۲ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند. درخصوص فرضیه بعدی، یعنی رابطه «هیبتاس فرهنگی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آنان، سطح معناداری و نتایج ضریب هم‌بستگی نشان داد که معلمان که عادت‌واره‌هایی مثل مطالعه کتاب، خواندن روزنامه و استفاده از اینترنت بیشتری دارند، نسبت به سایر معلمان، واجد اثربخشی آموزشی بیشتری هستند. به‌طوری‌که طبق

نتایج تحلیل رگرسیون ساده، شاخص عادت‌واره فرهنگی به‌تنهایی، حدود ۷۵ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند.

دست آخر در آزمون فرضیه دهم، رابطه «سرمایه فرهنگی تجسم‌یافته» معلمان و «اثربخشی آموزشی» آنان نمایانگر این بود که در سطح معناداری و ضریب هم‌بستگی، رابطه خطی مثبت بین این دو متغیر وجود دارد: با افزایش سرمایه فرهنگی تجسم‌یافته معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. نتایج تحلیل رگرسیون ساده این دو متغیر نیز نشان داد که ۹,۷۲ درصد از اطلاعات اثربخشی آموزشی معلمان، در سرمایه فرهنگی تجسم‌یافته آنان نهفته است. در کل، فرضیه‌های جزئی ششم تا دهم، به بررسی رابطه ابعاد سرمایه فرهنگی معلمان با اثربخشی آموزشی آنان می‌پرداختند. براساس نتایج حاصل از آزمون این فرضیات، شاخص «هبتاس فرهنگی»، مهم‌ترین عامل از عوامل سرمایه فرهنگی است که بر اثربخشی آموزشی معلمان اثرگذار است. در اولویت‌های بعدی، به ترتیب شاخص‌های سرمایه فرهنگی تجسم‌یافته، سرمایه فرهنگی نهادی، میزان مهارت آموزشی و سرمایه فرهنگی عینیت‌یافته، بر اثربخشی آموزشی معلمان تأثیرگذار هستند.

نتایج آزمون فرضیه‌های اصلی تحقیق نیز نتایج قبلی را تأیید می‌کند. رابطه «سرمایه اجتماعی» معلمان و «اثربخشی آموزشی»، رابطه‌ای معنادار و خطی است: با افزایش سرمایه اجتماعی معلمان، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. نتایج تحلیل رگرسیون ساده این دو متغیر نیز نشان داد که ۸۰ درصد از اطلاعات اثربخشی آموزشی معلمان، در سرمایه اجتماعی آنان نهفته است. به بیان دیگر، شاخص سرمایه اجتماعی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۸۰ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند. رابطه «سرمایه فرهنگی» معلمان و «اثربخشی آموزشی» مؤید همین سطح معناداری بود؛ به طوری که با افزایش سرمایه فرهنگی، اثربخشی آموزشی آنان نیز افزایش می‌یابد. نتایج تحلیل رگرسیون ساده این دو متغیر نیز نشان داد که شاخص سرمایه فرهنگی به‌تنهایی، البته بدون کنترل کردن سایر متغیرها، حدود ۳,۷۴ درصد از تغییرات شاخص اثربخشی آموزشی را تبیین می‌کند. به طور خلاصه می‌توان گفت که تمام فرضیه‌های جزئی و اصلی تحقیق مورد تأیید قرار گرفتند.

دست آخر، درباره رابطه متغیرهای زمینه‌ای با اثربخشی آموزشی معلمان نیز باید گفت که نتایج تحلیل واریانس، آزمون t نمونه‌های مستقل و ضرایب هم‌بستگی این متغیرها نشان داد که

بین متغیرهای درآمد، تحصیلات معلمان و تحصیلات والدین آن‌ها با اثربخشی آموزشی معلمان، رابطه معناداری وجود دارد. اما در مورد رابطه جنسیت و اثربخشی آموزشی معلمان باید گفت که نتایج آزمون t نمونه‌های مستقل و سطح معناداری این متغیرها نشان داد که بین دو متغیر، رابطه معناداری وجود ندارد. این نتیجه بیانگر آن است که اثربخشی آموزشی به جنسیت معلمان اصلاً بستگی ندارد و به عواملی غیر از جنسیت وابسته است.

در نهایت، برای یافتن مدل و الگوی مناسبی که بتوان بر مبنای آن، با توجه به مقادیر متغیرهای مستقل اقدام به پیشگویی متغیر وابسته نمود، از تحلیل رگرسیونی چندمتغیره استفاده شد. همچنین با استفاده از ضرایب استاندارد شده این نوع تحلیل، اثر هر متغیر مستقل بر روی متغیر وابسته مورد مقایسه قرار گرفت. نتایج تحلیل رگرسیونی چندمتغیره، بیانگر آن بود که متغیر همیاری با ضریب استاندارد شده 0.355 ($B=0.355$)، مؤثرترین متغیر مستقل در مدل رگرسیونی است؛ یعنی در پیشگویی مقدار اثربخشی آموزشی، بیشترین تأثیر را خواهد داشت. بعد از این متغیر، متغیر «عادت‌واره فرهنگی» با ضریب استاندارد شده 0.273 ($B=0.273$)، سپس متغیر «سرمایه فرهنگی نهادی» با ضریب استاندارد شده 0.138 ($B=0.138$)، مؤثرترین متغیرهای الگوی رگرسیونی هستند.

به‌طور کلی، نتایج تحقیق حاضر در تأیید نظریه کنش و میدان پیر بوردیو است. از دید بوردیو، جامعه مجموعه‌ای از میدان‌های اجتماعی با قوانین و منطق عمل خاص خود است و عاملان اجتماعی با توجه به سرمایه‌هایی که در تملک دارند، در جایگاه‌های معینی در میدان قرار می‌گیرند و برای ارتقا و بهبود جایگاه خود، مدبرانه برنامه‌ریزی می‌کنند و جهت افزودن سرمایه و دستیابی به اهداف مورد نظر آن میدان، به‌صورت فردی و جمعی به رقابت می‌پردازند. اما آنچه که کنشگران را در دستیابی به اهداف میدان یا افزودن سرمایه یاری می‌رساند و نتیجه رقابت را تعیین می‌نماید، عبارت است از: حجم، ترکیب و مقدار سرمایه‌ای که در تملک دارند. نتایج تحقیق حاضر به‌خوبی نشان می‌دهد که در میدان آموزشی، معلمانی که دارای سرمایه فرهنگی و اجتماعی بیشتری هستند، اثربخشی آموزشی بیشتری نیز دارند. همچنین نتایج این تحقیق، مؤید این نظریه بود که معلمانی که دارای سرمایه اجتماعی و فرهنگی بالایی هستند، در میدان آموزش به‌کمک این سرمایه‌ها، اقدام به افزودن سرمایه‌های خود (اثربخشی)^۱ می‌نمایند. به‌این ترتیب،

^۱ مطابق نظریه بوردیو، اثربخشی جزء سرمایه نمادین محسوب می‌شود.

جایگاه خود را بازتولید می‌کنند و نابرابری‌های اجتماعی را تداوم می‌بخشند. به‌همین دلیل است که بورديو سرمایه‌ها و به‌ویژه سرمایه فرهنگی را با تمایز پیوند می‌زند (ممتاز، ۱۳۸۳: ۱۷).

کلمن بر این باور است که سرمایه اجتماعی، در شبکه روابطی که میان کنشگران برقرار می‌شود، فرصت‌های ویژه‌ای را برای کنشگران حاضر و فعال در آن شبکه پدید می‌آورد. به بیان دیگر، کلمن معتقد است که سرمایه اجتماعی سبب تسهیل کنش‌های اجتماعی می‌شود و دستیابی به اهداف معینی را امکان‌پذیر می‌سازد. نتایج تحقیق حاضر نیز نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی معلمان سبب دستیابی آن‌ها به اهداف آموزشی می‌شود. همچنین نتایج این تحقیق مؤید مطالعات داخلی ایزدی (۱۳۷۲)، صادقی (۱۳۸۲)، حقیقتیان و همکاران (۱۳۸۷)، نظری و فراهانی (۱۳۸۷)، کریمی و فرجیان (۱۳۸۷) و مطالعات خارجی، اندرسون (۱۳۷۷) می‌باشد.

نتایج این تحقیق بیانگر آن است که اثربخشی آموزشی فقط یک امر فردی و مختص به علوم روان‌شناسی و علوم تربیتی نیست. اثربخشی آموزشی امری اجتماعی است؛ زیرا نتایج این تحقیق حاکی از آن است که متغیر همیاری (که متغیری اجتماعی است) دارای بیشترین ضریب هم‌بستگی و ضریب تعیین با اثربخشی آموزشی معلمان است و متغیرهای هیبتاس فرهنگی و سرمایه فرهنگی نهادی، در رتبه‌های بعد از همیاری قرار دارند. بنابراین برای دستیابی به اثربخشی آموزشی یا افزایش آن، نباید فقط به ویژگی‌های فردی مانند مهارت، دانش، توانایی‌ها و استعدادهای افراد تأکید شود؛ بلکه علاوه بر این موارد، بایستی به ویژگی‌های اجتماعی افراد یعنی میزان همیاری و روابط اجتماعی آن‌ها با یکدیگر نیز توجه شود. نتایج تحقیق حاضر (معنادار بودن رابطه سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی معلمان با اثربخشی آموزشی آن‌ها) می‌تواند به‌عنوان یکی از روش‌ها یا راه‌حل‌های افزایش اثربخشی آموزشی در نهاد آموزش و پرورش مورد استفاده قرار گیرد.

کتابنامه فارسی

۱. اسمیت، راجر، ۱۳۸۶، *مدرسه کارا*، ترجمه یحیی مجتبی منش و ریحانه حرم‌پناهی، تهران: ماه نور.
۲. امین‌فر، مرتضی و دیگران، ۱۳۸۸، «بررسی و مقایسه اثربخشی معلمان جذب‌شده از آموزش عالی و مراکز تربیت معلم»، *فصلنامه تحقیقات مدیریت آموزشی*، ش ۲، زمستان.
۳. اندرسون، لورمن، ۱۳۷۷، *افزایش اثربخشی معلمان در فرایند تدریس*، ترجمه محمد امینی، تهران: مدرسه.
۴. بهرنگی، محمدرضا و بهار طباطبایی، ۱۳۸۸، «بررسی رابطه کارآفرینی با اثربخشی مدیران دبیرستان‌های دخترانه شهر کرمان»، *فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، س ۲، بهار.
۵. پاتنام، رابرت، ۱۳۷۹، *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه تقی دلفروز، تهران: دفتر مطالعات و تحقیقات سیاسی وزارت کشور.
۶. تاجبخش، کیان، ۱۳۸۴، *سرمایه اجتماعی اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
۷. توسلی، غلام‌عباس و مرضیه موسوی، ۱۳۸۴، «مفهوم سرمایه اجتماعی در نظریات کلاسیک و جدید، با تأکید بر نظریه‌های سرمایه اجتماعی»، *نامه علوم اجتماعی*، ش ۲۶، زمستان.
۸. حقیقتیان، منصور و دیگران، ۱۳۸۷، «تأثیر سرمایه اجتماعی بر فعالیت شغلی دبیران مقطع متوسطه شهرستان اصفهان»، *فصلنامه دانش و پژوهش در علوم تربیتی*، دانشگاه آزاد اسلامی.
۹. درس‌ر، دیوید و ویلیام ویلیس، ۱۳۸۸، *جامعه‌شناسی*، ترجمه مهرداد هوشمند و غلام‌رضا رشیدی، تهران: اطلاعات.
۱۰. دواس، دی ای، ۱۳۸۸، *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نی.
۱۱. ساعی، علی، ۱۳۸۷، *روش تحقیق در علوم اجتماعی*، تهران: سمت.
۱۲. سلطانی، ایرج، ۱۳۸۶، *تعامل نیازسنجی و اثربخشی آموزشی در سازمان‌های یادگیرنده*، اصفهان: ارکان دانش.
۱۳. صادقی، علیرضا، ۱۳۸۲، *بررسی اثربخشی برنامه‌های پرورشی مدارس متوسطه شهر زنجان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۴. غیاثوند، احمد، ۱۳۸۷، *کاربرد آمار و نرم‌افزار SPSS*، تهران: لویه.
۱۵. فیلد، جان، ۱۳۸۸، *سرمایه اجتماعی*، ترجمه غلامرضا غفاری و حسین رضانی، تهران: کویر.
۱۶. کرلینجر، فردریک نیکز، ۱۳۷۶، *مبانی پژوهش در علوم رفتاری*، ترجمه حسن پاشاشریفی و جعفر نجفی زند، تهران: آوای نور.

۱۷. کلمن، جیمز، ۱۳۷۷، *بنیاد نظریه‌های اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
۱۸. گرجی، محمد، ۱۳۸۷، «کیفیت خدمات و رابطه آن با اثربخشی»، فصلنامه مدیریت، ش ۱۲، س ۵، زمستان.
۱۹. گرنفل، مایکل، ۱۳۸۹، *مفاهیم کلیدی بوردیو*، ترجمه محمد مهدی لیبی، تهران: افکار.
۲۰. وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۹، *آیین‌نامه آموزشی دوره سه‌ساله متوسطه روزانه*، تهران: مدرسه.

کتابنامه لاتین

21. Aschaffenburg, kaven, mess, ineke, 1997, cultural capital and educational carrers, the dynamics of social reproduction, American sociological review, n.4.
22. Bullen .p, onix .j, 1998, measuring social capital in five communities, in new- a practioners guide, janary.
23. Bourdieu, pierre, passero, jeancloude, 1990, reproduction in education society and culture, Sage publication.
24. Bourdieu, p., 1986, the forms of capital ,in j.G.richardson, handbook of theory and research for sociology of education, greenwood press: New York.
25. Coleman, james, 2000, social capital in the creation of human capital, butterworth Heinemann.
26. Dimaggio, paul, 2004, gender, networks and cultural capital, published Elsevier.b.v.
27. Harper, Rosalyn, 2001, social capital; a rewive of the literature ,office for national tatistics.
28. Herreros, Francisco, 2004, the problem of forming social capital, palgrave macmillan Lesser, eric L., 2000, Leveraging social capital in organizations, butterworth-heinemann.
29. Lin, nan ,joon mo son, 2007, social capital and civic action anetwork-based approach, department of sociology, buke university.
30. Narayan, deepa & others, 2004, measuring capital, An integreat, the world bank.
31. Nakhaie, reza, Curtis, james, 1998, effects of class positions of parents and educational attainment daughters and sons, the Canadian review of sociology and anthropology, N.4.
32. Putnam, R, 2000, Bowling alone; the collaps and revival of American community, New York.
33. Prieur, annick & others, 2008, cultural capital today (a case study from Denmark), Elsevier B.V.
34. Ruston, dave, akinrodoya, lola, 2002, social analysis and reporting division national statistics, social capital question bank.

35. Stafford, glen, 2004, accumulating cultural capital?, Some lessons from history for understanding mainland Chinese in Australian high schools, center for asian studies, university of Adelaide.
36. Stone, wendy, 2001, measuring social capital, towards a theoretically in formed measurement framework for researching social capital in family and community life, australian institute of family studies.
37. Stone, wendy & others, 2003, social capital at work, astralian institute of family studies.
38. Sullivan.a, 2001, cultural capital and educational attainment.
39. Toursten, Hussein, tensile, postleth waite, 1985, international encyclopedia of education, program press.
40. tramonte, lucia, willms, daglas, 2009, cultural capital and its effects on education outcoms, university of new Brunswick, Canada.
41. Weininger, Elliot, lareau, Annette, 2005, cultural capital, theory and society.
42. Woolcock, m., 1998, social capital and economics development ,toward a theoretical synthesis and policy framework.
43. Ziersh, anne & others, 2004, neighbourhood life and social capital; the implication for health, social science and medicine.